

renciálódik, és irányzatokra oszlik. Pesthy Monika megkülönbözteti a szerzetesi és a pasztorális irodalmat, valamint Szent Ágoston munkásságát. Átfogó elemzését összegzéssel és két exkurzussal zárja, melyek közül az egyik „az asszonyi csábítás” (378–382) kérdését taglalja. Megállapítja, hogy az első századokban „az ördög a keresztényüldözők és az eretnekek képében jelent meg, nem pedig szép asszonyok alakjában” (380).

A szerző külön érdeme a források és a másodlagos szakirodalom kiegyensúlyozott használata. Ugyanakkor állításait mindig igyekszik korabeli szövegekkel is alátámasztani. Ennek érdekében bőségesen idézi az antik szerzőket. Így a mű, amely sok esetben Pesthy Monika egyéni fordításait tartalmazza (héber, latin, görög, szír, kopt, etióp nyelvekből) szinte kézikönyvként is használható. Arról nem is beszélve, hogy esetenként a fordítás az eredeti szöveggel is egybevethető (*Függelék*). A kötetet tartalmas bibliográfia és névmutató egészíti ki, amelyek lehetővé teszik a továbbkutatást, illetve megkönnyítik a mű használatát. Kétségtelen, hogy a magyar nyelvű teológiai szakirodalom egy tudományos igényű, de közérthető munkával gazdagodott. (*Catena. Monográfiák, 6; Kairosz Kiadó, Budapest, 2005*)

JAKAB ATTILA

OLIVIER CLÉMENT: KÉRDÉSEK AZ EMBERRŐL

Vannak könyvek, amelyek csendesen visszahúzódnak a könyvpiaci küzdelmek elől, és sokáig ismeretlenül megbújnak egy-egy, eredeti hivatásához hűségesebb kereskedés polcain. A szinte kényszerű csinnadratta híján az olyan szelíden bölcs írások, mint Max Picard (*A csend birodalma*, Kairosz, é. n.) vagy Gustave Thibon (*Jakob lajtorjája*, Kairosz, 2001) esszékötetei nem jutnak el a szélesebb olvasóközönséghez, csak baráti körökben terjednek, ahol szűk erszényű felfedezők lelkesen adják őket kézről-kézre. Az ilyen jellegű munkák alacsony példányszámban látnak napvilágot, soha nem lesznek szalagos sikerkönyvekké. Nem csupán a csendben fogant gondolatok hordozóiként, árucikként is ellenállnak a harsányság és a siker világának. Nehezen találják meg olvasóikat, de ha ez megtörténik, sokkal mélyebben képesek megszólítani őket, mint a nagy példányszámban eladott művek. Talán egy kicsit még a világ is előremegy általuk.

Ilyen „előrevívő” kötet Olivier Clément, francia nemzetiségű, ortodox vallásfilozófus munkája, a *Kérdések az emberről*. A több mint másfél év-

tizede létrehozott Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadásában megjelent kötet szépen egészíti az Alapítvány *Varia byzantina – Bizánc világa* elnevezésű sorozatát. Amíg a bizánci teológiával és a Bizánci Birodalom, valamint a keleti kereszténység történelmével foglalkozó kiűnő munkák elsősorban a kutatók, valamint az ortodox keresztény hagyomány iránt elkötelezett értelmiség számára bizonyulnak kincsesháznak, Clément könyve kulturális és vallási hovatartozástól függetlenül, minden olvasónak tartogat érdemi mondanivalót. Maga az esszéket válasz az 1968-as diáklázadásokat ösztönző és napjainkat is mélyen meghatározó eszmékre és ideológiákra. Clément abból a felismerésből indul ki, hogy a 20. századi újbaldali, neomarxista, egyes esetekben az anarchizmushoz és nihilizmushoz következetesen eljutó filozófiák és mozgalmak végső soron az Isten utáni kiolthatatlan vágyakozásból fakadnak. Ez a vágy azonban hamis és torz módon tör utat magának, amikor az ember a Forradalmat, a Szexualitást vagy éppenséggel a Semmit isteníti, és ha nem vesz tudomást arról, hogy jelenlegi állapotunkban a bűn korlátai között élünk. Csak akkor kapunk kielégítő választ a szerelem, szexualitás, nemiség, politika, technika, tudomány, művészet kapcsán felmerülő kérdésekre, ha helyes képünk van az emberről. Mivel azonban az ember eredendően önmagánál, de még a kozmosznál is többet hordoz magában, egy hiteles antropológiának figyelembe kell vennie az ember személy voltát, lényegi Istenre irányultságát. Clément esszéisztikus, olykor költői stílusban, de következetes logikával vezeti végig ezt a gondolatot, és bontja ki a hiteles keresztény választ. Voltaképpen semmi más nem tesz, mint hogy az egyházatyák tanítását alkalmazza napjaink legégetőbb kérdéseire. A modern világ „atyáinak” (Nietzsche, Marx, Freud) korunk világlátását meghatározó eszméit az egyház atyáinak tanításával ütközteti, mindig keresve a lehetséges közös alapot. Nem új gondolatokat hallunk tőle, hanem új módon teszi érthetővé és elevenné az évezredek válaszokat.

Eddig is tudtuk, hogy a keleti kereszténység számára a patrisztikus tradíció nem a tudományos kutatás tárgya, hanem továbbélő és megélhető valóság, most pedig egy a nyugati kultúrában, szocialista-hugenotta családban felnőtt, de később az ortodox egyházban keresztséget nyert gondolkodó jóvoltából győződhettünk meg róla. A nyugati, római kereszténységben az egyházatyák és szentéletű aszkéták tanításait a tomizmus eluralkodása után újból és újból föl kellett és föl kell fedezni. Valahányszor ez megtörténik — mint a 15–16. században (John Colet,

Jean Vitrie, Erasmus, Morus), a 19. században (J. H. Newman), vagy a 20. században (H. de Lubac, J. Daniélou, H. Urs von Balthasar) —, az önelégült, polgári kereszténység poshadtt állóvízei megújulnak a friss forrásokból. A II. Vatikáni zsinat után, különösen a liturgikus szövegek és a zsolozsma (*Liturgia horarum*) megújításának köszönhetően ismét meglevenedhet a patrisztikus hagyomány, amely szilárdan összeköti egymással kelet és nyugat kereszténységét.

Az 1972-ben megjelent, francia nyelvű munka értő és szép magyar tolmácsolásáért Baán Istvánt illeti köszönet, akit a Bizantinológiai Intézet alapító vezetőjeként és egyáltalán nem mellékesen a Magyar Patrisztikai Társaság jelenlegi elnökeként is ismerhetünk. Baán István évtizedek óta magas színvonalon munkálkodik azon, hogy a hazai olvasók hiteles forrásokból és értelmezésben ismerjék meg a keleti keresztény hagyományt, a görög nyelvű patrisztikus irodalmat, a bizánci teológiát, az ortodox vallásfilozófiát. Clément könyve, amint azt az előszóiban felfedi előttünk, különleges és meghatározó módon beépült személyes élettörténetébe. Erre nincs esélyük, csak a legértékesebb könyveknek. (Ford. Baán István. *Bizantinológiai Intézeti Alapítvány*, Budapest, 2004)

HEIDL GYÖRGY

FONT MÁRTA: A KERESZTÉNY NAGYHATALMAK VONZÁSÁBAN Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században

A kötet a szerző 2003-ban megvédett MTA-doktori értekezésének kisebb módosításokkal publikált változata. A munkában Font Márta kísérletet tett négy hatalmi központ, az Árpádok, a Přemyslek, a Piastok és a Rurikok által uralt területek 10–12. századi összehasonlító vizsgálatára. Mindezt a Nyugat-Európában már több évtizede a történettudományban is markánsan jelen lévő komparatiztika módszereivel teszi. Az összehasonlító módszer szempontrendszere egyben a kötet tartalmi vázát is megadja. Így vizsgálat alá vette a forrásokat, a kereszténység felvételét és az egyházszervezet kialakulását, a világi uralom megszervezését, valamint a gazdasági és társadalmi változásokat. E négy fejezetet a dolgozat eredményeinek összefoglalása követi.

A kútfők elemzése (21–83.) során elsősorban a vizsgált országokban keletkezett forrásokra helyezi a hangsúlyt, ám ahol szükségesnek ítélte, „kiegészítő jelleggel” a szomszédos területeken keletkezett írásos forrásokat is bevonta a vizsgálatba. Elsőként az elbeszélő műveket ve-

szí sorra, melyeket három alcsoportra osztott: történetírás, hagiográfia és bölcséleti irodalom. Ez utóbbival kapcsolatban megállapítja, hogy a vizsgált területek közül ezek csak a Magyar Királyság és a Kijevi Rusz területén keletkeztek. A következő alfejezet a törvényeket veszi górcső alá, ám itt is hasonló helyzet tapasztalható, ugyanis az említett országok „törvényhozásának eredményei egyedül Magyarországon és a Kijevi Ruszban maradtak ránk összevethető szinten”. A hivatali írásbeliség összevetését követően a vizsgált régiókn kívül keletkezett muszlim, bizánci, nyugat-európai és skandináv források értékelését, használatosságát olvashatjuk.

A következő fejezet a térség államalakulatainak krisztianizációját, az egyházszervezetek kialakulását követi nyomon. A vizsgálat alá vont területeken mind a római (latin), mind pedig a bizánci (görög) egyház jelenléte érzékelhető: nem különültek el élesen az érdekszférák. E megállapítással kapcsolatban mindenképpen kitüntetett helyet foglalt el az Árpádok országa, hiszen a két nagy birodalom (a Német-római és a Bizánci Császárság) érdekszférája a Kárpát-medencében találkozott. Sokan úgy interpretálták a magyarok kereszténnyé válását, hogy az egyfajta választási kényszer volt Róma és Bizánc között (például J. P. Ripoché: *Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban*. Századok, 111, 1977, 79–92.). Ezzel szemben Font Márta a következőképpen vélekedik: „Róma és Bizánc kérdését egymással szembeállítani idegen a kor szellemétől. Hiszen Bizánc és a Német-római Császárság törekvései az ezredfordulón éppen nem versengtek egymással, hanem konszenzus tapasztalható.” A szerző ezen megállapítását magunk is teljes mértékbe osztjuk. A kereszténység megszületése mind a négy dinasztia uralta területen hosszabb folyamat eredményeként valósult meg. A pogányság-kereszténység közötti átmenetet a szerző egy kilenc lépcsőfokból álló folyamatként mutatja be. Az egyházszervezet kialakulásával kapcsolatban két fontos momentumot emelünk ki. Az egyik, hogy az alsószintű egyházi közigazgatás (plébániahálózat) a korszakban csak Magyarországon alakult ki; a másik pedig — számunkra teljesen új — a Kijevi Rusz nyugati felén kialakult a káptalanokkal analóg világi papi testület (*klirosz*), melyet a szerző nyugati hatásnak tart. A szerzetesrendek megtelepedésével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy Magyarországon alapították a legtöbb szerzetesházat, amelynek rendi hovatartozása is igen sokszínű volt. A Piastok uralma alatt álló területeken a világi kanonoki testületek száma volt igen jelentős. Ezt a szerző azzal magyaráz-